

Руслана Калин

**ВІХИ ТВОРЧОСТІ ЛЮДМИЛИ БОЖКО
У ДІАЛОЗІ ВОКАЛЬНИХ КУЛЬТУР**

У статті розглянуто творчу постать видатної української оперної співачки, професора і завідувачки кафедри сольного співу Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка Людмили Божко. Здійснено своєрідний портрет мисткині крізь призму діалогу вокальних культур, ґрунтуючись на інформаційних матеріалах, отриманих з аналітичних, аудіо- та відео-джерел, а також із особистого інтерв'ю зі співачкою. Охарактеризовано взаємодію вокальних шкіл України, Большого театру та нових тенденцій розвитку вокального мистецтва і педагогіки у творчій біографії Л. Божко. Зроблено висновок, що, беручи участь у процесі конвергенції різних національних шкіл оперного виконавства, співачка сприяла увиразненню нових яскравих ознак високого мистецтва академічного вокалу в Україні.

Ключові слова: українська вокальна школа, вокальна культура, традиція, опера, театр.

Руслана Калин

**ВЕХИ ТВОРЧЕСТВА ЛЮДМИЛЫ БОЖКО
У ДИАЛОГЕ ВОКАЛЬНЫХ КУЛЬТУР**

В статье рассмотрена творческая личность выдающейся украинской оперной певицы, профессора и заведующей кафедрой сольного пения Львовской национальной музыкальной академии имени Н. В. Лысенко Людмилы Божко. Осуществлено своеобразный портрет художницы сквозь призму диалога вокальных культур, основываясь на информационных материалах, полученных из аналитических, аудио- и видео-источников, а также из личного интервью с певицей. Охарактеризовано взаимодействие вокальных школ Украины, Большого театра и новых тенденций развития вокального искусства и педагогики в творческой биографии Л. Божко. В исследовании сделан вывод, что, участвуя в процессе конвергенции различных национальных школ оперного исполнительства, певица способствовала росту выразительности новых ярких признаков высокого искусства академического вокала в Украине.

Ключевые слова: украинская вокальная школа, вокальная культура, традиция, опера, театр.

Ruslana Kalyn

**THE LYUDMYLA BOZHKO'S CREATIVE STAGES
IN THE DIALOGUE OF VOCAL CULTURES**

Lyudmila Bozhko's creative figure as outstanding Ukrainian opera singer, professor and chief of the solo singing department of Mykola Lysenko Lviv National Music Academy is considered in this article. Emphasis is placed on the interpenetration vocal traditions at the artist's biography.

The modern space is characterized by rapid interpenetration of cultures that largely applies to the vocal art. The ability to learn and work in different countries creates conditions for artistic convergence. In this situation it is important to preserve those achievements that characterize national vocal mode. Carriers of this mode are the luminaries of Ukrainian vocal school, among them Lyudmila Bozhko, opera singer, professor of Mykola Lysenko Lviv National Music Academy.

Artist's creative figure considered in the light vocal dialogue of cultures based on materials obtained during personal interviews with the singer and on the basis of information, think, audio and video sources in the study.

Performing work and educational activities of Lyudmila Bozhko shows a combination of acquisitions Kyiv and Lviv vocal schools. During his studies in the Petro Tchaikovsky Kiev State Conservatory L. Bozhko, that is owner of lyric-coloratura soprano, was the winner of the Republican (Ukrainian) Vocal Competition (1964, Kyiv).

In 1965, the young singer was invited as a soloist of Lviv Opera and Ballet Theatre, which became the basis of professional stage experience. Along with the theatre, the singer collaborated with pop ensemble "Funny Violin" based by M. Skoryk. In the 1968–1975's she was a soloist of the Bolshoi Theater in Moscow, toured many cities in Russia, England, Italy, Poland, Czechoslovakia, Cuba.

Later, the singer once again became a soloist of Lviv Opera and Ballet Theatre (1975–1999), where she served many parties of Ukrainian (M. Lysenko, S. Gulak-Artemovskiy, V. Kyreyko, Y. Meytus, V. Gubarenko, B. Yanivskiy et al.) and foreign composers (G. Bizet, R. Wagner, K. M. Weber, J. Verdi, M. Glinka, G. Donizetti, R. Leoncavallo, W. A. Mozart, M. Rymyski-Korsakov, J. Puccini, P. Tchaikovsky, S. Prokofiev et al.). In addition to theatrical activities L. Bozhko has performed extensively in chamber genre in this period. In particular, this artist made many concert performances of monoopera "Tenderness" by V. Hubarenko in Colomyia, Lugansk, Krasnodon and Kyiv in 1996–1997.

In 1987 as the experienced singer she started teaching job at the Department of solo singing in Mykola Lysenko Lviv State Conservatory (now is the Mykola Lysenko Lviv National Music Academy), and she is its head today. Globalization of world society affected areas and vocal pedagogy. L. Bozhko is among those teachers who actively and successfully working with foreign students. The experience of many years of performing and teaching activities of the singer embodied in methodological developments for opera ensembles study aspects of chamber operas, operatic and chamber and vocal works of Ukrainian composers.

Key words: *Ukrainian vocal school, vocal culture, tradition, opera, theatre.*

Оперно-вокальна виконавська творчість – один із найбільших здобутків української культури, протягом уже кількох століть займає гідне місце у світовому мистецькому просторі. Своєрідний художній архетип оперного співу українців є невичерпним джерелом збагачення вокального виконавства. Аналіз діяльності українських оперних митців, які презентують етнокультурний діалог у загальноакадемічному музично-театральному мистецтві, уможливив увиразнення традиції національної вокальної школи і, водночас, констатування зворотного процесу – привнесення особливостей іноетнічних вокальних архетипів до української вокальної культури. Вважаємо такий підхід актуальним і перспективним напрямком досліджень українського мистецтвознавства, оскільки, за умов прогресуючої глобалізації сучасного культурного простору, особливо важливими є і збереження національних традицій, і впровадження до вітчизняної культурної реальності кращих світових надбань.

Сучасний простір характерний стрімким взаємопроникненням культур, що великою мірою стосується і вокального мистецтва. Можливість вчитись і працювати у різних країнах створює умови для мистецької конвергенції. У цій ситуації важливо берегти і ті здобутки, які характеризують національний вокальний модус, носіями котрого є корифеї української вокальної школи; серед них – оперна співачка, народна артистка України, професор Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка Людмила Божко.

Постаті мисткині присвячені інформаційні публікації в періодичних виданнях, зокрема І. Горенко [4], З. Меньяло [11], А. Орфьонова [12], Л. Ревич та Л. Рібакової [13], С. Успенської [19], в Українському радянському енциклопедичному словнику [18], а також спроби наукового осмислення діяльності співачки у дописах авторки даного дослідження [7].

Мета статті – розглянути творчу постать мисткині крізь призму діалогу вокальних культур, ґрунтуючись на матеріалах, отриманих у ході особистого інтерв'ю зі співачкою та на основі інформаційних, аналітичних, аудіо- та відеоджерел.

Виконавська творчість і педагогічна діяльність Людмили Божко демонструє поєднання надбань київської та львівської вокальних шкіл. Уродженка міста Полтави (1941), вона з дитинства увібрала природню українську співучість. В одному з інтерв'ю мисткиня сказала: "Я співаю, відколи себе пам'ятаю. Спогади про дитинство приводять мене у тихі вечори рідної

хати, до затишного міста Гребінки, що на Полтавщині. У нас вдома всі співали. І це допомогло мені в оперній творчості, концертній діяльності” [14]. Згодом Л. Божко розвинула вроджену співучість на основі здобутків традицій української і радянської вокальних шкіл.

Завдяки вродженій музикальності та хорошим природним голосовим даним майбутня співачка була прийнята у 1958 році на підготовче відділення Київської державної консерваторії ім. П. Чайковського. Два роки стали роками засвоєння музичної грамоти, ознайомлення з музичною літературою, опанування основ вокального співу. В 1960 році Л. Божко зарахували на перший курс. Навчалась у класі народної артистки, професора Зої Гайдай – багатолітнього педагога, народної артистки УРСР та СРСР, лауреата Державної премії СРСР. Зоя Михайлівна була дочкою відомого українського фольклориста і хорового диригента Михайла Гайдая і зуміла прищепити своїй учениці особливу любов до рідної пісні, культури. Також З. Гайдай була винятково талановитим наставником і близьким другом¹, про що Л. Божко в 1989 році написала у спогадах “Незабутній друг” [2]. Партії, пройдені в класі під проводом досвідченої співачки, послідовність опанування виконавських труднощів, струнка система вокальної та художньо-естетичної роботи над роллю залишилися для Л. Божко керівними настановами на власному подальшому самостійному шляху. В класі тривала робота над дикцією, правильним фонетичним відтворенням іншомовних текстів, вільним оволодінням фортепіанним акомпанементом, фаховою і загальномузичною ерудицією, естетичним вихованням молодих співаків. Як згадує Л. Божко, настанови З. Гайдай були спрямовані не на відтворення авторитарних переконань щодо власного трактування твору й окремого сценічного образу, а на вияв і розвиток самостійності власного пошуку оригінального мистецького вирішення. В інтерв’ю Людмила Федорівна згадувала про те, що Зоя Михайлівна була талановитим педагогом, якою захоплювались як блискучою співачкою і надзвичайно ерудованою особистістю у питаннях музичного й театрального мистецтва, яка досконало володіла фортепіано і французькою мовою. Викладач з особливою повагою ставилася до індивідуальності кожного студента і намагалася не тільки навчити академічному вокалу, а й усебічно розвинути вихованців – перекладала тексти опер, залучала до відвідування вистав та ін. У роки навчання Л. Божко стала лауреаткою Республіканського (всеукраїнського) конкурсу вокалістів (1964, Київ). Володарка лірико-колоратурного сопрано, Л. Божко закінчила Київську консерваторію в 1965 році.

У 1965–1968 рр. молода співачка була запрошена солісткою Львівського театру опери та балету, який послужив основою здобуття фахового й сценічного досвіду. В 1940–1960-х рр. у театрі відбувалися вистави під орудою М. Колесси, А. Солтиса, Г. Рісмана, О. Пресіча, О. Ковальського, Я. Вошача, С. Арбіта, Л. Гончара, Г. Орлова, І. Лацанича, Е. Гульбіса, Ю. Луціва та ін. [8–10]. Головний диригент Львівської опери у 1953–1963 рр. Я. Вошак приділяв максимально можливу в умовах радянської дійсності увагу до національного музично-театрального репертуару – здійснив першопрочитання опери Ю. Мейтуса “Украдене щастя”, що стала невід’ємним атрибутом під час декад української культури у Москві; опери “Лісова пісня”, удостоєної диплома лауреата Першої української театральної весни I ступеня, й балету “Тіні забутих предків” В. Кирейка, балетів А. Кос-Анатольського “Хустка Довбуша”, “Сойчине крило”, опери “Назустріч сонцю” (“Заграва”) [5]. До початку 1960-х рр. театр вийшов на високий виконавський рівень, у 1956 р. закладу присвоєно ім’я І. Франка, в 1961 р. театр отримав статус академічного [8]. Згодом, у 1960-х рр. театр поповнився новими виконавцями, серед яких: В. Герасименко, Т. Братківська, Т. Поліщук, Я. Чайка, Т. Дідик, О. Вrabель, Г. Кузовков, В. Луб’яний, Н. Тичинська, В. Ігнатенко та ін. З часом цю плеяду молодих талантів поповнила і Людмила Божко. Етапними партіями співачки цього періоду стали Джільда (“Ріголетто”), Віолетта (“Травіата”), Дездемона (“Отелло”), Леонора (“Сила долі”) в операх Дж. Верді, Розіна (“Севільський цирульник”) Дж. Россіні, Марфа (“Царева наречена”) М. Римського-Корсакова, Іоланта в однойменній опері П. Чайковського. За високохудожню інтерпретацію образів сучасного українського оперного мистецтва (Гафійка – “Багряні зірниці”

¹ Про спільну творчу діяльність із З. Гайдай у Харківському та Київському оперних театрах опублікував спогади знаний диригент В. Тольба [16].

С. Жданова, Люба Шевцова – “Молода гвардія” Ю. Мейтуса, Настка – “У неділю рано...” В. Кирейка) Л. Божко була удостоєна звання заслуженої артистки УРСР (1968).

Паралельно з театром співачка співпрацювала з естрадним ансамблем “Веселі скрипки”, котрий заснував М. Скорик. Цей колектив, з яким свого часу концертували також Дмитро Гнатюк, Анатолій Мокренко, Борис Жайворонок, не тільки виступав на сценах Львова, а й був постійним учасником гала-концертів у Києві та Москві (Кремлівський палац з’їздів).

Невдовзі, у 1968 р., Л. Божко була прийнята за конкурсом у солісти Большого театру в Москві, на сцені якого дебютувала в партії Розіни; наступними особливо успішними образами стали Сюзанна¹, Віолетта², Марфа, Джильда. Як зазначав педагог ДАБТУ Анатолій Орфьонов на початку творчої кар’єри співачки у Москві, “солістці Большого театру Людмили Божко всього двадцять шість років. Але в неї вже достатньо цікава творча біографія... Із серпня минулого року Л. Божко працює у Большому театрі. За короткий термін, після успішного дебюту в “Севільському цирюльнику”, де Божко виконала партію Розіни, вона підготувала ролі Марфи в “Царевій нареченій” та Віолетти в “Травіаті”. Вдалий початок дає підстави думати, що на радянській оперній сцені народилася ще одна цікава актриса. Від Людмили Божко ми вправі очікувати багато” [12]. З Большим театром мисткиню пов’язує період творчого зростання, активної виконавської діяльності (1968–1975 рр.). “Кар’єра складалася успішно. Великий театр не терпить провінційності, непрофесіоналізму. Я активно працювала, не вередувала, як деякі “зірки”, думаю, що зі мною було легко і режисеру, і диригентові, й партнерам. Це я і називаю професіоналізмом” – розповідала Л. Божко [1]. Її партнерами на сцені Большого театру були І. Архіпова, О. Образцова, Т. Синявська, С. Нестеренко, В. Атлантов, з якими Л. Божко гастролювала у численних містах Росії, в Англії, Італії, Польщі, Чехословаччині, на Кубі. У доробок співачки увійшли більшість провідних сопранових партій. У цей період (у 1971 р.) було записано телепрограму та вініловий диск із Завершального концерту фестивалю мистецтв “Московські зірки” з Палацу з’їздів. У програмі концерту, поряд із солістами Большого театру Н. Сорокіною, Ю. Владимировим, Є. Нестеренко, Т. Синявською і солістом Одеської опери М. Огреничем, виступила й Л. Божко, виконавши арію Снігуроньки з опери М. Римського-Корсакова і знамениту “Тарантелу” Дж. Россіні.

Подальший етап творчої діяльності Л. Божко знову пов’язаний зі Львовом, куди вона поїхала за чоловіком – оперно-симфонічним диригентом Ігорем Лацаничем, згодом народним артистом України та Республіки Татарстан, який після творчої діяльності у Донецькому театрі (1970–1975) майже 20 років працював головним диригентом Львівської опери. Отож, від 1975 р. Л. Божко, збагачена досвідом роботи на головній сцені СРСР, повернула до виконавської, а згодом – і педагогічної діяльності в Україні, привносячи набуті знання та вміння в український вокальний модус, збагачуючи тим самим і рідний мистецький простір. Співачка стала солісткою Львівського театру опери та балету (1975–1999), де мала в репертуарі масштабний перелік партій українських (М. Лисенко, С. Гулак-Артемівський, В. Кирейко, Ю. Мейтус, В. Губаренко, Б. Янівський) і зарубіжних композиторів (Ж. Бізе, Р. Вагнер, К. М. Вебер, Дж. Верді, М. Глінка, Г. Доницетті, Р. Леонкавалло, В. А. Моцарт, М. Римський-Корсаков, Дж. Пуччіні, П. Чайковський, С. Прокоф’єв та ін.). Означений період був переломним в історії трупи театру, ослабленого протягом попереднього десятиліття фінансовими та реорганізаційними негараздами. Натомість у середині 1970-х рр. зміцнів, набув досвіду і творчо виріс виконавський колектив, поповнилася новими силами група солістів. Окрасу оперної трупи склали Олександр Врабель, Людмила Жилкіна, Володимира Чайка, Тамара Дідик, Тетяна Поліщук, Теофіля Братківська, Георгій Кузовков, Констянтин Голубничий, Ярослав Головчук, Володимир Ігнатенко, Віктор Лужецький та представники київської вокальної школи Валентина Герасименко, Ганна Дашак, Людмила Божко, Ніна Тичинська. Було поповнено оркестр, зріс виконавський рівень хору.

Серед відгуків преси, де згадана діяльність Л. Божко у Львівській опері, наведемо фрагмент публікації театрознавця Т. Степанчикової про виставу “Украдене щастя”

¹ У ролі Фігаро – виходець зі Львова Юрій Григор’єв.

² Барон – виходець із Борислава Віктор Нечипайло.

Ю. Мейтуса: “Анна – Людмила Божко... багато в чому неочікувана: то сміється, то тріумфує у своєму монолозі “І молилась. І поклони клала”, і раптом згасла – “Не хочу й думати про нього”. Рідко й на драматичній сцені зустрінеш актрису таких цілісних і сильних пристрастей, як Людмила Божко в партії Анни” [15].

Окрім театральної діяльності, у цей період Л. Божко інтенсивно виступала і як камералістка, беручи приклад зі своєї викладачки З. Гайдай, котра була інтерпретаторкою широковідомих камерно-вокальних творів, романсів, арій, пісень та популяризаторкою новітніх композицій. Концертний репертуар Л. Божко склали композиції Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя, В. А. Моцарта, Л. Бетовена, Р. Штрауса, Г. Вольфа, М. Глінки, С. Рахманінова, О. Даргомижського, П. Чайковського, С. Танєєва, а також ряду українських композиторів різних епох: М. Лисенка, М. Кропивницького, К. Стеценка, Я. Степового, Ф. Надененка, Б. Фільц. Значну увагу в своїх камерних програмах співачка приділила й багатій творчості галицьких композиторів – О. Нижанківського, Д. Січинського, С. Людкевича, Є. Козака. Людмила Божко була учасницею більшості декад українського мистецтва у республіках колишнього СРСР, здійснила записи на грамплатівки та фондові записи окремих партій та номерів із опер “Телефон” Д. К. Менотті, “Довбуш” С. Людкевича, численних оперних арій з опер “Богема” Дж. Пуччіні, “Трістан та Ізольда” і “Тангойзер” Р. Вагнера, “Юланта” П. Чайковського, “Олеська балада” Б.-Ю. Янівського, з оперети “Весела Вдова” Ф. Легара. Як камералістка взяла участь у тематичних і ювілейних вечорах, фестивалях А. Дідура, С. Монюшка, належала до творчих керівників проекту “Молоді композитори України”. У 1996–1997 рр. мисткиня здійснила низку концертних виконань моноопери В. Губаренка “Ніжність” у Коломиї, Луганську, Краснодарі та Києві.

У 1987 р. досвідчена співачка розпочала педагогічну роботу на кафедрі сольного співу Львівської державної консерваторії ім. М. В. Лисенка, а сьогодні є її завідувачем. Серед випускників мисткині – Юлія Лисенко, лауреатка першої премії міжнародного конкурсу “Art and Education in the XXI-st Century” (2004), солістка Львівської опери; Анна Ковалко як камерна співачка гастролює в Україні, Чехії, Польщі, Австрії, Німеччині, є дипломанткою 34-го конкурсу ім. А. Дворжака та переможницею Вокального конкурсу ім. С. Людкевича у Львові, учасниця численних міжнародних фестивалів у Києві, Карлових Варах, Львові та багато інших; солістки Львівської опери Тетяна Оленич, Анастасія Корнуняк, Вероніка Коломіщева; солістка Київської опери Ірина Поштарюк, солістка Київської оперети Наталя Кухар, солістка Львівської філармонії Ніна Карпінець. Процеси глобалізації світового суспільства торкнулись і сфери вокальної педагогіки. Людмила Божко – серед тих педагогів, які активно та плідно працюють з іноземними студентами.

Досвід багаторічної виконавської та педагогічної діяльності Людмили Федорівни втілений у методичних напрацюваннях з питань оперних ансамблів, дослідженні аспектів розвитку камерної опери, оперної і камерно-вокальної творчості українських композиторів. Професор уклала навчальний посібник-хрестоматію для співу “Український романс” [3]. У 2011 році вийшла книга спогадів, статей, матеріалів про видатного диригента Ігоря Лацанича, яку впорядкувала Л. Божко [6]. А в 2013 році світ побачило прекрасне видання М. Тороповського “Одвічний сад божественних пісень” про життєвий і творчий шлях мисткині [17].

Людмила Божко – серед митців із талантом “від Бога”, з добрим вишколом, працелюбством, волею і харизматичністю. Беручи участь у процесі конвергенції різних національних шкіл оперного виконавства, співачка сприяла увиразненню нових яскравих ознак високого мистецтва академічного вокалу в Україні. А в учнях мисткині українська виконавська вокальна школа відкриває широкі горизонти для подальшої творчої співпраці у масштабі світової вокальної культури, намічає перспективи подальших конвергентних діалогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бог допомагає тому, хто добре потрудився / Інтерв’ю вела Н. Лакуша // Зоря Полтавщини. – 2003. – 31 липня.
2. Божко Л. Незабутній друг / Людмила Божко // Музика. – № 4. – 1989. – С. 28–31.

3. Божко Л. Український романс : навч. посібник-хрестоматія / Людмила Божко. – Львів : Українські технології, 2005. – 180 с.
4. Горенко І. Успішний дебют / І. Горенко. – Львівська правда. – 1965. – 4 грудня.
5. Драган О. В. Постать Ярослава Вошчака в контексті розвитку диригентської культури другої половини ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03 “Музичне мистецтво” / Драган Олександр Васильович. Львівська національна музична академія ім. М. Лисенка. – Львів, 2010. – 20 с.
6. Згадаймо, братія моя... : Спогади, статті, матеріали [про видатного диригента Ігоря Лацанича] / [Упор. Божко Л. Ф., ред. Тороповський М. М.]. – Львів : Проман, 2011. – 262 с.
7. Калин Р. Й. Конвергенція регіональних вокальних шкіл України у проекції на творчу діяльність Людмили Божко / Руслана Калин // Тези XIII Міжнародної науково-практичної конференції “Молоді музикознавці України”. – Київ : КІМ імені Р. М. Глієра, 2–5 лютого 2011. – С. 70–71.
8. Львівський державний академічний театр опери і балету імені С. Крушельницької : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lvivopera.org>
9. Львівський національний академічний театр опери і балету імені Соломії Крушельницької : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.opera.lviv.ua>
10. Мазепа Л. Шлях до музичної академії у Львові: від Консерваторії до Академії (1939–2003): [в 2 т.]. Т. II (1939–2003) / Л. Мазепа, Т. Мазепа. – Львів : Сполом, 2003. – 200 с.
11. Меньяло З. Познакомьтесь с Людмилой Божко / З. Меньяло. – Комсомолец Донбасса. – Донецк. – 1976. – 3 декабря.
12. Орфёнов А. Биография складывается интересно / Анатолий Орфёнов // Театральная жизнь. – 1969. – № 8. – С. 17.
13. Ревич Л. Солістка Большого театру / Ревич Л., Рибаківа Л. – Львівська правда. – 1969. – 26 січня.
14. Спасибі за оплески / Запис О. Паламарчук // Вільне життя. – 1984. – 29 червня.
15. Степанчикова Т. Об извечной жажде счастья. Заметки на полях программки спектакля “Украдене щастя” Ю. Мейтуса во Львовском театре оперы и балета им. И. Франко / Т. Степанчикова // Львовская правда. – 1990. – 7 января.
16. Тольба В. Маленькі нотатки про велику артистку / Веніамін Тольба // Музика. – 1972. – № 4. – Липень–серпень. – С. 22.
17. Тороповський М. Одвічний сад божественних пісень : портрет народної артистки України, професора Людмили Божко / М. М. Тороповський. – Львів : Сполом, 2013. – 142 с.
18. Український радянський енциклопедичний словник : [в 3 т.] / [редкол.: А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін.]. – 2-ге вид. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – Т. 1. – С. 192.
19. Успенская С. Как в сказке / С. Успенская // Советская женщина. – 1971. – № 1. – С. 40.

REFERENCES

1. Lakusha, N. (2003), God helps him who labored well, *Zoria Poltavshchyny* [Star of Poltavshchyna], July 31. (in Ukrainian).
2. Bozhko, Liudmyla (1989), The unforgettable friend, *Muzyka* [Music], no. 4, pp. 28–31. (in Ukrainian).
3. Bozhko, Liudmyla. (2005), *Ukrainskyi romans, navchalnyi posibnyk-khrestomatiia* [Ukrainian song, the tutorial-reader], Lviv, Ukrainski tekhnolohii. (in Ukrainian).
4. Horenko, I. (1965), The successful debut, *Lvivska pravda* [Lviv truth], December 4. (in Ukrainian).
5. Dragan, O. V. (2010), “Yaroslav Voschchak’s personality in the context of development of conductor’s culture of the second half of XX age”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Art), 17.00.03, L’viv M. Lysenko National Music Academy, Lviv, 21 p. (in Ukrainian).
6. *Zghadaimo, bratiia moia..., Spohady, statii, materialy [pro vydatnoho dyryhenta Ihoria Latsanycha]* [Remember, my brothers ..., Memories, articles, materials [the famous conductor Igor Latsanych], Streamlining by Bozhko, L. F., edition by Toropovskyy, M. N., Lviv, Proman. (in Ukrainian).

7. Kalyn, R. Y. (2011), "The convergence of regional vocal schools of Ukraine in the projection on creative activities by Liudmyla Bozhko", *Konverhentsiia rehionalnykh vokalnykh shkil Ukrainy u proektsii na tvorchu diialnist Liudmyly Bozhko. Tezy XIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Molodi muzykoznavtsi Ukrainy"* [The young musicologists of Ukraine. Conference proceedings of the 10 th International Scientific Conference], Kyiv, KIM imeni R. M. Hliiera, February 2–5, pp. 70–71. (in Ukrainian).
8. *Lvivskiy Natsionalnyi akademichnyi teatr opery i baletu imeni S. Krushelnytskoi*, S. Krushelnytska Lviv National Academic Opera and Ballet Theater, available at: <http://opera-theatre-lviv.virtual.ua/ua/> (access February 15, 2017).
9. *Lvivskiy natsionalnyi akademichnyi teatr opery i baletu imeni S. Krushelnytskoi*, S. Krushelnytska Lviv National Academic Opera and Ballet Theater, available at: <http://www.opera.lviv.ua> (access February 10, 2017).
10. Mazepa, L. and Mazepa, T. (2003). *Shliakh do muzychnoi akademii u Lvovi: vid Konservatorii do Akademii (1939–2003). T. II (1939–2003)* [The path to the Music Academy in Lviv from the Academy Conservatory (1939–2003), vol. II (1939–2003)], Lviv, Spolom. (in Ukrainian).
11. Menyaylo, Z. (1976), Meet with Lyudmila Bozhko, *Komsomolets Donbassa* [Komsomolets of Donbass], Desember 3. (in Russian).
12. Orfenov, A. (1969), The biography is interesting, *Teatral'naya zhizn'* [Theatrical life], vol. no. 4, p. 17. (in Russian).
13. Revych, L. and Rybakova, L., (1969) The soloist of the Bolshoi Theater, *Lvivska pravda* [Lviv truth], January 26. (in Ukrainian).
14. Record by Palamarchuk, O. (1984), Thanks for cheering, *Vilne zhyttia* [Free life], June 29. (in Ukrainian).
15. Stepanchikova, T., (1990), On the eternal thirst for happiness. Notes on the margins of the program of the play "Stolen Happiness" by Y. Meitus at the I. Franko Lviv Opera and Ballet Theater], *L'vovskaya pravda* [Lviv truth], January 7. (in Russian).
16. Tolba, Veniamin. (1972), The little notes about the great actress, *Muzyka* [Music], no. 4, July–August, p. 22. (in Ukrainian).
17. Toropovs'kyi, Mykola (2013), *Odvichnyi sad bozhestvennykh pisen : portret narodnoi artystky Ukrainy, profesora Liudmyly Bozhko* [Eternal Garden of Divine Songs: The portrait of People's Artist of Ukraine, Professor Lyudmila Bozhko], Lviv, Spolom. (in Ukrainian).
18. *Ukrainskyi radianskyi entsyklopedychnyi slovnyk, V 3-kh tomakh* [The Ukrainian Soviet Encyclopedic Dictionary, In 3 volumes], (1986), Editors: A. V. Kudryts'kyu (Executive Editor) et al., 2nd edition, Kyiv, Holovna reaktsiya URE, vol. 1, p. 192.
19. Uspenskaya, S. (1971), As in a fairy tale, *Sovetskaya zhenschina* [Soviet woman], no. 1, p. 40. (in Russian).

УДК 78.087.6; 821.161.2 "8/14"

Богдан Кіндратюк

ВОКАЛЬНІ ЖАНРИ КНЯЖОЇ ДОБИ НА СТОРІНКАХ "ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ" МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

У статті вперше досліджено "Історію української літератури" М. Грушевського як джерело відомостей про вокальні жанри княжої доби. Розглянутий матеріал з фольклору, писемної словесності, зокрема епосу, народної християнської поезії, легенд, полемічних праць інтерпретовано й уводиться в науковий обіг. Охарактеризовано давнє побутування в житті народу сольного й гуртового співу, його функції, виконавське мистецтво тощо.

Ключові слова: "Історія української літератури", М. Грушевський, вокальні жанри, княжа доба.